

A folyóirat-kultúra a magyar irodalomban

BÚCSÚ A TÖRTÉNELEMTŐL

Hányszor elhangzott már a magyar irodalmi közbeszédben, hogy a magyar irodalom elsősorban folyóirat-irodalomként működik; hány-szor büszkélkedett már a magyar kultúra azzal, hogy Európában szinte páratlan módon – a lakosság és az olvasóközönség létszámához képest – aránytalanul sok színvonalas folyóirat jelenik meg egymás mellett, hány-szor jelölte meg a magyar irodalomtörténet az egyes korszakokat folyóiratok nevével mint védjeggyel! – s milyen keveset tudunk mégis arról, hogyan is alakult ki, hogyan virágzott ki, s hogyan funkcionált korszakonként a folyóirat-kultúra! Hiszen a folyóiratok – szemben a könyvekkel – nem maradandó művek, életük és sorsuk mindig az éppen adott történelmi pillanathoz kötődik (terjedjen bár ez a pillanat akár néhány évtizedre is), s az idő múlásával már nem maga a folyóirat, hanem a benne valaha megjelent művek, a belőle kiszakadt és önálló életre kelt, önálló hagyományt teremteni képes egyedi alkotások maradnak meg az irodalmi hagyomány emlékezetében, ők emelkednek ki a történelem folytonosságából – a régebbi, régi folyóiratok ott porosodnak a könyvtárak polcain, az irodalomtörténeti szakmán kívül rendkívül kevesen forgatják őket, s ha forgatják is, gyakorta inkább méltatlankodásuknak és csalódásuknak adnak hangot: gondoljunk csak arra, hány-szor hangzik fel, enyhe kárörömmel vagy korholásként, az a nem mindig jóhiszemű (bár persze némi igazságot mégsem nélkülöző) vélemény: lám, még a Nyugat is mennyi másod- vagy harmadosztályú művet is leközölt volt!

S ez az egyszerre kegyes és egyszerre kegyetlen irodalmi emlékezet természetesen jogosan jár el akkor is, amikor megemlékezik (bár persze kellő

ismeret és olvasás nélkül!) e folyóiratok fontosságáról, s akkor is, amikor nem keresi meg őket a könyvtáraknak mélyén: a folyóiratoknak ugyanis nem az (s soha nem is volt az) a feladatuk, hogy remekműveket (vagy csak remekműveket közöljenek, hanem az, hogy keretet biztosítsanak az élő irodalom mozgásának, hogy megteremtsék és fenntartsák azt a koordinátarendszert, amelyben a keletkező irodalom mozogni tud, azaz hogy viszonyítási alapként funkcionálhassanak. Hogy teret biztosítsanak a kezdő írók számára, akik még önálló kötetten nem jelentkezhettek, s hogy kritikáikkal, „reklámjaikkal” felhívják a közönség figyelmét az épp jelentősnek vélt művekre: mindezekeken keresztül a folyóirat tulajdonképpen a korszak befogadói elvárás-rendszereként (egyik rendszereként) él és hat. S a keletkező irodalom sohasem csak a majd később is kanonizálható vagy kanonizálandó remekművek köré szerveződik – hisz rengeteg olyan fontos irodalmi művet ismerünk (és emlegetünk) a régiségből (is), amelyek ugyan talán semmilyen szempontból nem tekinthetők remekműveknek, de amelyeknek korabeli erjesztő hatása, kulturális, kultúrpolitikai potenciálja megtermékenyítően hathatott az éppen alakuló irodalmiságban. S a folyóiratok épp arra szolgálnak „természetes” terepként, hogy ezt az erjedő és mindig igen sokféle tájékozódó irodalmiságot valamiféleképpen koordinálják. S e téren szerepük nem ritkán még az egyes remekművek kiemelkedő hatásánál is fontosabbnak tűnhetik.

Mert a keletkező irodalom, a nagyon nagyszámú egyéni alkotónak sokfélesége okán, az egymás mellett élő és egymással folyamatos vetélkedő és konkuráló irodalmi elképzelések, elméletek, ideo-

lógiai, ízlés-csoportok végtelen kavalkádjában önmagától soha nem jelentkezik strukturáltan, önmagától soha nem szerveződik oly egyértelmű irányzatok körvonalazott történetévé, amilyenként az iskolai irodalomtörténet prezentálja – ahhoz, hogy egy irodalmi kezdeményezés, mozgalom, mozgás egyáltalán *láthatóvá* és befogadhatóvá váljék, meg kell szervezni ama kereteket is, amely keretek között láthatósága és értelmezhetősége nemcsak körvonalazódhatik, hanem meghatározó erővé is válhatik. A folyóiratok ily kereteket teremtenek: a teremtődő irodalom végtelen változatosságából és gazdagságából, meghatározhatatlan sokféleségéből valamilyen célkitűzés, szándék, elkötelezettség, ízlés önkényének érvényesítésével azt mutatják fel, amit a folyóiratot szerkesztő és képviselő irodalmár-csoport (azaz a szerkesztőknek és a velük együtt működő alkotóknak társasága) éppen most fontosnak vél: radikálisan válogatnak, egyes szerzőket vagy műtípusokat erőteljesen preferálnak, másoktól elhatárolják magukat, egyes szerzőket és műveket pedig egyszerűen észre sem vesznek. S e válogatásukkal, e keret-teremtésükkel hozzák mozgásba nem az egyes alkotókat, hanem az alkotóknak együttesét; nem az egyes (remekmívű vagy nem remekmívű) művekkel operálnak, így nem is műveket hoznak létre, hanem fenntartják azt a mindig vitázó, mindig vetélkedő irodalmi életet, amely a művek megalkotásának és befogadásának elengedhetetlen feltétele. S mivel a parttalanul áradó irodalmiságot igen sokféleképpen lehet nézni, igen sokféle látószög is lehetséges – a különböző folyóiratok (jó esetben) ezért mindig különféle kereteket alkotnak meg az irodalom szemléléséhez: különféle keretekben vélik biztosíthatónak az irodalom interpretálásának stratégiáit. A folyóiratok nem egy utópikusan elképzelt egységes és homogén nemzeti irodalom képzetével operálnak (ezt meghagyják a klasszicizáló, iskolás irodalomtörténetek számára), hanem mindig új látószöveget kívánnak felállítani és érvényesíteni az irodalom terén – funkciójuk ezért lehet oly megtermékenyítő (bizonyos irodalomszemléletek számára pedig olyannyira kárhoztatható). A folyóiratnak szükségszerű létformája tehát a vita (akkor is, ha szerkesztői nem tömnek tele a lapot veszekedésekkel), hiszen már azáltal, hogy sajátos keretben mutatja fel a neki tetsző képet az irodalomról, más látószögekkel és keretekkel szembe kell, hogy kerüljön – amint az irodalmi művek ál-

landó és folyamatos vitában állnak egymással, ugyanúgy a folyóiratok is; ha nem lenne sajátos szemléletük, létjogosultságukat veszítenék el.

Sígy volt ez a már modern magyar kultúra kibontakozásának hajnalán, a 18. század végén is. Mikor 1788-ban Batsányi János patetikus szavakkal örvendezett a magyar nyelvű kultúra kivirágzásán („Ha erre az utolsó két tíz esztendőre, mellyben Hazai Nyelvünket betsűlni s mívelni kezdtünk, és azokra a munkákra tekéntünk, mellyek az-ólta sajtóink alól ki-jöttek: nem lehet valamennyire nem vigasztalódnunk. Úgy tetszik, mintha egyszerre ébredtünk volna fel hosszas mély álmunkból; vagy-is inkább, mintha egyszerre szabadultak volna fel kezeink a lántzok alól, mellyek alatt esztendő-százoktól fogva senyvedtenek”), rögtön folyóirat-alapításon töprenkedett – hiszen szavai a *Magyar Museum* hasábjani láttak napvilágot. S fejtegetéseiben a folyóiratok terjedésében látta e kibontakozás előmozdíthatóságát – azaz a művek *együttesének* felmutatásában, s a művek *ily csoportosításának* vitát generáló hatásában reménykedett („Tudva vagyton, mennyit használnak más Nemzeteknél a Tudományoknak s Hazai Nyelvnek elő-mozdítatására, az a végett hetenként, vagy holnaponként közre-botsáttatni szokott Írások. Az afféle Gyűjtemények, ha külömbféle válogatott jó darabokból állanak, mind a Nemzetnek kedvet adnak az olvasásra, mind pedig az Íróknak alkalmosságot szolgáltatnak, holmi jeles munkátskáiakat, mellyek külömben talán esméretlenül maradtak volna, számos kézbe, s közönséges esmetségre juttatni”). E folyóirat felállítása nyíltan provokatív céllal született – a korabeli, a szerkesztők által „konzervatívnak” minősített irodalom stratégiáival és irodalomszemléletével szemben kívántak állást foglalni, a vitát mint megtermékenyítő, ösztökélő gesztust téve az irodalmi működés és diskurzus alapjává – Batsányi még évtizedekkel később, 1828-ban is a „pennacsatákban” látta az irodalom felvirágoztatásának legfőbb mozgatóját („...Az olyanféle tudós veteke-dést, a' mellyet mi nálunk, Bessenyei György s több más érdemes hazafiak utánn, *pennatsatának* nevezni szoktak, némellyek haszontalannak és szükségtelennek állíttják; mások tsupa mulatságnak és hívságos időöltésnek, vagy elme- s tudományfitogatásnak nézik. Más némellyek, a gyak-

ran tapasztaltt visszaélés miatt, egyenesen rosszszallják, minden alkalmatossággal betsmérlük; és mind azt, mind a' kritikát 's úgy nevezett recensiot, általán fogva kárhoztattyák. Mások ellenben nagyon-is kedvellik, hathatósan pártyát fogják, védelmezik; és, mint igen jót, igen hasznost, s ugyan azért igen kívánatos, minden kivétel és kifogás nélkül ajánlva ditsérik, magasztallyák...”). S hogy e teóriát a szerkesztők mennyire komolyan vették, azt igen szépen mutatja, hogy a *Magyar Museum* szerkesztői között is nagyon hamar kibékíthetetlen irodalmi és kultúrpolitikai ellentét (nem magánéleti!) állt fel, s a másik alapító szerkesztő, a vitát mindig is nagyon kedvelő Kazinczy Ferenc mit is tehetett volna mást – rögtön új, saját folyóiratot alapított (*Orpheus*, 1790).

A 19. század első felében a rendkívül nehéz politikai viszonyok között csak lassan és nagyon szakadozottan bontakozhatott ki a folyóirat-kultúra, jóllehet minden jeles értelmiségi személy és csoport folyamatosan fejezte ki óhaját új és új periodikák iránt; ami pedig mégis megszületett, legfeljebb néhány évig tudta magát fenntartani (amely folyóirat e korszakban nagyon sokáig fennállt, azaz a *Tudományos Gyűjtemény*, 1817-től több évtizeden keresztül, elsősorban nem irodalmi, hanem címének megfelelően tudományos fórumként határozta meg magát, s bár teret adott irodalmi, elsősorban nyelvújítási vitáknak, nem csoport-felfogást, hanem „egyetemesen” érvényes általános tudományosságot akart képviselni; fennállásának későbbi évtizedeiben el is veszítette érdekességét és hatását a korabeli értelmiségi diskurzusra). Ám a korszak erőteljes irodalmi mozgalmi, különös módon, mégis folyóiratok (vagy évkönyvek, almanachok) köré akartak és tudtak szerveződni: mind az *Aurora* (Kisfaludy Károly vezetésével), mind a *Criticai Lapok* (szerkesztette Bajza József), valamivel később az *Athenaeum* (Bajza, Toldy Ferenc és Vörösmarty lapja), határozottan irányzatosra formálták stratégiájukat (az utóbbi két esetben elsősorban a kritikai reflexió dominanciája révén), ki is hívta nem egy jeles, az adott csoportba nem tartozó literátornak komoly rosszallását; s provokatív, máig egészen különös és egyéni, nagyon nagyra törő folyóiratot szerkesztett a korszaknak talán legizgalmasabb figurája, Kölcsey Ferenc is (*Élet és irodalom*) – olyan folyóiratot, amelyben egyszerre kapott helyet elmélkedés, vita, reflexió, magán-

beszéd és disputa, kultúrpolitikai program és ironikus bírálat, a közölt anyagoknak már elhelyezésével is a dialogikus szándékot hangsúlyozva; talán ez volt az első olyan folyóirat, amely – mai szóval élve – szinte avantgárd hevülettel képviselte teóriáját és indulatát az irodalommal szemben; nagy kár, hogy csak rövid megjelenési tartam adatott meg számára.

A magyar folyóirat-irodalom első aranykora alighanem a cenzurális szempontból már nagyon megenyhült 1840-es évekre tehető; sőt, talán azt is mondhatnánk, ez az évtized mutatja fel egy ideális folyóirat-kultúra modelljét. Ekkor ugyanis három irodalmi folyóirat konkurált folyamatosan egymással – három nagyon markánsan elkülönülő irodalmi ízlés-világ képviselőjében: a *Pesti Divatlap* (Jókai szavaival) a táblabíró-világ modernizálódó irodalmi preferenciáit követte, a *Honderű* a konzervatív, arisztokratikus ízlésnek adott teret, míg az *Életképek* a radikális, egyszerre vadul romantikus, és egyszerre kérlelhetetlenül népies újító irodalmiságot prezentálta, ráadásul úgy, hogy a szerencsés körülmények folytán e népszerű folyóirat az új irányzat nagyon fiatal szereplőinek kezébe került (Jókai és Petőfi mint huszonévesek lettek e fórum teljhatalmú irányítói!). E folyóiratok állandó nyílt vitában (sokszor veszekedésben) álltak egymással; mind elméletileg, mind kritikailag, mind pedig közlési gyakorlatukban egymással szemben szervezték az irodalmat, a vitákat sokszor provokálták (és végigvitték), konkurensokat állítottak egymással szemben (pl. a *Honderű* komoly propagandát fejtett ki Petőfi ellen, úgy, hogy ellenlábast is állítottak, s megpróbálták Jámbor Pált, azaz Hiadort Petőfi és irányzata ellen kijátszani), s a végletekig kihasználták a viták látványosságát saját irányzatuk népszerűsítésére. S ez a vetélkedő, nagy nyilvánosság előtt zajló irodalmi diskurzus bizonyára nagymértékben hozzájárult mind ahhoz, hogy ennek az évtizednek irodalmi termése mennyiségileg is ugrásszerűen megnőtt, mind pedig ahhoz, hogy az egyes irányzatok elkülönülése markáns teoretikus meghatározást is nyerhetett; továbbá talán az is feltételezhető, hogy az ebben az évtizedben született remekműveknek magas aránya is összehozható a folyóiratok által kiváltott és biztosított élénk irodalmi társalkodással.

S különös módon a szabadságharc bukása után is, a Bach-korszak elnyomatásának idején is, az igen szigorú cenzúráviszonyok mellett is a folyóiratok vállalták magukra az irodalmi élet megindításának és mozgásban tartásának feladatát – ez időben is meglepően sok olyan kezdeményezés indult meg, amelyek periodikus megjelenésükkel akarták az irodalom szervezését biztosítani. Elnyomás ide, elnyomás oda – az 1850-60-as években rengeteg, bár persze különböző színvonalú periodikus fórum működött már (ha persze hosszú ideig csak kevés tudta fenntartani magát): ilyenek voltak az *Új Magyar Múzeum*, a *Hölgyfutár*, a *Délibáb*, a *Nefelejcs* és még sokan mások. E virágzás persze elsősorban azzal függ össze, hogy a modernizálódó irodalom ebben az időszakban kezdett tömegesedni: egyre többen tudtak és akartak olvasni, s az olvasás egyre szélesebb körökben vált oly szabadidős tevékenységgé, amely már nem feltétlenül igényelte a legmagasabb szintű szellemi koncentrációt; az egyes folyóiratok közötti időnként szélsőséges konkurenciaharc, hol elméleti viták szintjén, hol az irodalmi (befogadói) igények szintjeinek meghatározásán keresztül egészen a személyeskedő ellenségeskedésig is terjedt. Voltak magas igényű, az irodalom elitáriánus felfogását képviselő fórumok, mint a *Budapesti Szemle* (Gyulai Pál kezében, 1857-től igen hosszú ideig) vagy Arany János lapjai (*Szépirodalmi Figyelő*, *Koszorú*), voltak olyanok, amelyek a divatlapok hagyományát vitték tovább (*Divatcsarnok*), voltak, amelyek a már egyre erőteljesebb női olvasóréteget célozták meg (Vajda János lapja, a *Nővilág*, továbbá az első nők által nők számára szerkesztett folyóirat, a *Családi Kör*, Kánya Emília főszerkesztése alatt), volt olyan fórum, amely, persze remek képekkel ellátva, a közismerteti funkciót vegyítette a szépirodalom minden műfajával (ez volt a legnagyobb sikerű, legnagyobb példányszámú periodika, az 1854-től sok évtizeden át uralkodó *Vasárnapi Újság*, az indulástól Jókai Mór szerkesztésében) – s mindennek mintegy betetőződéseként még olyan vállalkozás is megindulhatott és nagyra nőhetett, amely manapság példátlanul is tekinthető: 1864-től irodalmi *napilap* is működött nagy sikerrel – egészen 1903-ig (*Fővárosi Lapok*, Tóth Kálmán, majd Vadnay Károly szerkesztésében)! Az irodalom működésének ez időben a kultúra terjesztése és a szórakoztatás mellett egyértelműen nemzetébresztő és nemzetfenntartó funkciót tulajdonított-

tak: nyilván ennek köszönhető e beláthatatlan virágzás – ami mellett persze rögtön meg kell említeni ismét, hogy e funkció párhuzamosan futott a művelt szórakoztatás igényével is; s alighanem e két funkció együttes hatásának tudható be, hogy a 19. század végén értelmes és értelmezhető kategóriaként működött az az ideál, amely a művelt középosztály kategóriájának tényleges jelenlétével vált közkinccsé és köztudattá – s az irodalmi folyóiratoknak olvasása és fogyasztása a magyarországi középosztály és értelmiségi réteg számára életformává vált.

S persze e lapok között dúltak az irányzatok és mozgalmak közötti harcok is: a század utolsó harmadára uralkodóvá (mondhatnánk: államosított irodalomná) vált hivatalos, akadémikus irodalomszemlélet, amely az irodalom működésének minden területére szerette volna kiterjeszteni abszolút érvényét, természetesen kihívta a maga ellenzéki irodalmát is, s – mivel e korszakban cenzurális eljárások szinte nem léteztek – így az ellenzéki (vagy önmagukat ellenzékinek tartó) folyóiratok megszerveződését, időnkénti támadását is (pl. *Figyelő*, 1871). A Kisfaludy Társaság arisztokratizmusa ellen megszületett a Petőfi Társaság, amely *Koszorú* címmel indította fórumát a Gyulai Pálék által el nem ismert vagy kirekesztett írók megjelentetése érdekében, az 1884-ben indult *Magyar Salon* finoman, politika nélkül, de erős ízléskülönbségekkel érzékeltette modernség-igényét az akadémizmussal szemben, a századforduló körül s után pedig már számos olyan kísérlet létezett, amely irányzatként is hirdette egy modernebb magyar irodalom iránti kívánalmát (*Magyar Gêniozus*, *Szerda*); ennek az önmagát egyértelműen „polgárinak” nevező kívánalomnak a legintenzívebben a Kiss József által szerkesztett *A Hét* c. társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny akart eleget tenni (1890–1924), amely rendkívül széles skálán volt képes összefogni a különböző, de a hivatalos irodalmisággal elégedetlen törekvéseket – oly sikerrel, hogy joggal mondhatta róla Szerb Antal: „rövidesen orgánuma lett mindazoknak, akikben az új polgári szellem irodalmi formát öltött, de hordozta a régebbi nemzedékek kritikusabb elméit is”. S e folyóiratnak oly nagy sikere, oly intenzív hatása volt nagyon hamar érezhető, hogy a konzervatívabb irodalmi körök is elengedhetetlen

szükségét érezték, hogy reagáljanak, de folyóiratban reagáljanak rá: s ezért megalakították a korszak egyik legnagyobb irodalmi könyves cégének, a *Singer és Wolfner* vállalatnak a kiadásában az *Új Idők* c. „szépirodalmi képes hetilapot” (a korban nagyon népszerű, a modernitás és a konzervativizmus között ingadozó, kitűnő tollú Herczeg Ferenc szerkesztésében, Mikszáth Kálmán és Bródy Sándor főmunkatársi működése mellett, 1894–1949). E folyóiratnak hatása, úgy tűnik, beláthatatlanul nagy volt: az a művelt középosztály, amely a modernitás éles kihívásaira már nem szívesen reflektált volna, e fórum olvasójává vált (igen nagy számban), s e folyóirat ízléses konzervativizmusa a huszadik század egész első felében meghatározó szerepet tudott vinni.

Ily háttér előtt jelent meg az a folyóirat (1908–1941), amely napjainkig a magyar szépirodalmi periodikák legkiválóbbjaként van számon tartva, a Hatvany Lajos nagyvonalú magánmecenatúráján alapuló *Nyugat*. Szerkesztői, a nagy tekintélyű, szigorúan áldozatkész Osvát Ernő, és a korban már híressé vált jó tollú költő, író, publicista Ignótus szerkesztették, s rövid idő alatt maguk mellé tudták szervezni a korabeli magyar irodalom legtehetségesebb (akkor még persze fiatalnak tekinthető) újat akaró és irodalmi szempontból sokféleképpen újításra kész alkotóit, Ady Endrétől kezdve Füst Milánig, Babits Mihálytól kezdve Móricz Zsigmondig. A folyóirat erősen polemikusan indult: már címe, a *Nyugat* is szinte nyílt provokációként fogalmazódott meg a konzervatív irodalom keleti-magyarság-kultuszával szemben (e szembenállást csak erősítette a nyitó cikk, azaz Ignótusnak *Kelet népe* c. írása), s bár politikai radikalizmus egyáltalán nem jellemezte (a szintén ekkortájt indult társadalompolitikai folyóirat, a Jászi Oszkár által irányított *Huszádik Század* pl. minden szempontból élesebb fogalmazott), társadalmi beállítottsága, tematikus értelemben vett igen széles nyitottsága, ízlésirányokkal szembeni nagyon tág keblű toleranciája egyértelműen kihívást jelentett a konzervatív hivatalossággal szemben – e kihívást talán az jellemzi a legjobban, hogy működését folytonosan támadások övezték, írásait a konzervatív sajtó állandóan élesen bírálta (a legkülönbözőbb tematikai, ideológiai, erkölcsi, sőt nyelvhasználati szempontokból is), s jelentősége oly erőteljesnek

bizonyult, hogy maga az igen nagy műveltségű, komoly miniszterelnök, Tisza István is fontosnak tartotta, hogy véleményt formáljon róla, mondván: „Ady és a *Nyugat* levéltetve a magyar irodalom virágoskertjében”. A *Nyugat*, ha nagyon nagy példányszámot soha nem is tudott elérni, ha olvasótábora számszerűen nyilván jóval szűkebb is volt, mint az *Új Időké*, rövid egy-két év alatt az irodalmi kultúra legfontosabb fórumává nőtte ki magát, mintegy viszonyítási pontként tudott funkcionálni, s későbbi, több évtizedes működése során a szinkron irodalmi kánon legegységelműbb megtestesüléseként volt minősíthető, amelybe mind konzervatív, mind avantgárd írók is törekedtek bekerülni. Szervezési elkötelezettségét, kulturális hivatástudatát pedig talán Osvát Ernőnek az egyik ünnepségen elmondott pohárköszöntője jellemezheti; ő tömören úgy fogalmazta meg a *Nyugat* „jelszavát”: „Éljen a magyar irodalom!”.

S e fontosságot a konzervativizmus is észrevette, sőt, talán úgy mondhatnánk: elismerte – hiszen kulturális veszélyt sejtett benne –, s ezért megalakították a *Nyugat* ellenfolyóiratát, *Magyar Figyelő* címmel, gróf Tisza István védnöksége alatt (1911); amely gesztusban azt is látnunk lehet vagy kell, hogy ellentámadásukat ők is folyóiratban kívánták végrehajtani; úgy látszik, a folyóiratok súlya és jelentősége ez időben is oly nyilvánvaló volt, hogy az ideológiai ellenfelek sem elégedhettek meg a hírlapi denunciaciókkal vagy hivatali packázásokkal: ugyanazon a terepen is érvényesíteni akarták befolyásukat (persze megemlíthető, hogy nem nagy sikerrel – a magas színvonalú konzervatív lapnak magának sem volt nagyobb olvasói népszerűsége, mint a *Nyugatnak*). – S ugyanígy folyóiratban reagált, mondhatnánk, magától értetődő módon az induló avantgárd mozgalom is (Kassák Lajos vezetésével), amely már radikálisan elégedetlen volt azzal a modernséggel is, amelyet Osváték és Babitsék mutattak fel, s indulatuknak a *Tett*, a *Ma* (majd a háború után *Dokumentum*, *Munka*) címmel adtak fórumot; s hogy maga a folyóirat műfaja mily jelentőséggel bírt az alkotók számára, azt talán az szimbolizálhatja a leglátványosabban, hogy a háború vége felé már a *Nyugat*ot alapító Hatvany Lajos is, mikor önálló elképzeléseit és meggyőződéseit kívánta nyilvánosságra hozni, saját folyóiratot is alapít (*Eszkendő*, 1918), mintegy a *Nyugat* mellé? ellen? kiegészítéseképpen?

S a folyóiratok ily vetélkedése a két háború között is folytatódott: a *Nyugat* még sokáig fenntartotta magát és tekintélyét – de vele szemben a veszített háború miatt kiélesedett konzervatív szemlélet ismét ellen-folyóiratot prezentált: a *Napkelet* c. folyóirat (1923–1940, Tormay Cécile irányításával) már címével kiélezi a *Nyugattal* szembeni indulatokat, s feladatvállalásaként azt tűzi ki célul, hogy a hagyományos magyar konzervatív értékek és nemzeti ideálok („magyar méltóság és komolyság”) mentén oly fórumot teremtsen, amelyben a századforduló óta elterjedt „idegen szellem”, tekintélyellenesség, túlzott individualizmus, léha erkölcstelenség (kivált az erotikus irodalom) elnyeri bírálását, s amely ellensúlyként fog majd hatni – annak a nagyszabású irodalom-felfogásnak a nevében, miszerint: „folyóiratok és újságok országot tudnak veszíteni, lázadást és forradalmat tudnak csinálni” –, de „egyetlen költemény is ütközetet tud nyerni”. Talán e folyóirat mondta ki a legnyíltabban, hogy az irodalmi, szellemi élet mozgásait leginkább a folyóiratokkal lehet koordinálni: „folyóira-ra van szükség! Nem könyvkiadó-vállalat kell, nem könyv, de folyóirat! Az igazságokat szüntelenül ismételni kell, mert a tévedéseket is folyton ismétlik. Könyvben csak egyszer lehet az igazságot elmondani, folyóiratban újra és mindig újra...” (Tormay Cécile: Séta a szentmihályi parkban. *Napkelet*, 1923. 1. füzet). S habár e folyóiratban valóban nagyon komoly konzervatív szellemi potenciál gyűlt össze (egy ideig az irodalomtörténész Horváth János is szerkesztője volt, Németh László, Szerb Antal is dolgozott bele), – hatása azonban a *Nyugat* dominanciáját nemcsak hogy megszüntetni, de még csak gyengíteni sem volt képes (még akkor sem, ha persze figyelembe kell venni az akkori „kettészakadt irodalom” csoportjai közötti nagyon nehéz és csekély mérvű átjárhatóságot).

Az az irodalom-felfogás, amely a *Nyugat* első korszakát mintegy politika-mentesen jellemezte, a két háború közötti időszak nagyon erősen átideologizált irodalmi életében persze már lehetetlen volt – magán a Nyugaton belül is nagyon erős ellentétek is működtek, pl. a szerkesztő-váltásoknál, vagy a Babits és Móricz közötti szerkesztői stratégiai különbségek esetében, amire nagyon szépen és élesen rávilágít a *Nyugattól* kiváló Móricznak erős gesztusa: 1935-ben saját

folyóiratot alapít (címválasztása megint szimbolikus: a *Kelet népe* cím nála már nem távolságtartásról, hanem új közeledésről beszél!). S még inkább érezhető volt mindez az induló új folyóiratok ideológiai elkötelezettséget hirdető beállítottságában – mintha mindannyian az irodalomnak elsősorban aktivista, cselekvésre, társadalmi változtatásra törő aspektusát képviselnék, s majdnem minden esetben egymással szemben: a kolozsvári *Korunk* egyértelműen baloldali marxista elképzeléseket táplál (1926–1940, Gaál Gábor), a maga által egyedül frott folyóiratot kiadó Németh László (*Tanú*, 1932–1937) a saját nagyszabású, de egyszemélyes nemzet-ideológiája köré szervezné az irodalmat, a *Válasz* (1934–1938, Sárközi György szerkesztésében) a népi írói mozgalom politikai és irodalompolitikai célkitűzéseit kívánja nyilvánosságra hozni, a *Szép Szó* pedig a magát „urbánusnak” tekintő baloldali, de nem kommunista értelmiségnek lesz fóruma József Attila és Fejtő Ferenc szerkesztésében (1936–1939). A korszak nagy értelmiségi vitái mind e fórumokon zajlanak – nélkülük, ismeretük nélkül a korszak irodalmi-társadalmi tájékozódása teljes mértékben érthetetlen lenne: a gondolkodásnak szinte kizárólagos terepe a folyóirat-vita, amelyet folytonosan gerjesztenek – talán éppen a felvetett kérdéseknek az adott keretek közti teljes megoldhatatlansága okán (amire nagyon erősen rávilágít Móricz lapjának jelmondata, amely mind az általa esztétizálónak tekintett *Nyugattal*, mind a népi írókkal, mind az urbánusokkal, mind az egyértelműen „pártos” irodalom-felfogásokkal szemben mondja ki egy szinkretikus, de a társadalmiságra figyelő irodalmiságnak az ideológiával szemben képviselt vagy képviselhető utópiáját: „Hagyd a politikát, építkezz!”). S a két háború közötti folyóirat-kultúrának szép, elégikus utójátékeként tekinthető a folytathatatlan *Nyugat* folytatása Illyés Gyula kezében, *Magyar Csillag* címmel (1941–1944): Illyés, aki már Babits mellett is szerkesztőként működött, heroikus küzdelemben próbálta továbbvinni a *Nyugatnak* egyetemességre törő szellemiségét – s amit a kor rettenetes körülményei között meg lehetett tenni, azt meg is tette: a *Magyar Csillag* méltóképpen zárta le egy nagy korszaknak igencsak ellentmondásos irodalmi mozgásait, erősen érezve és éreztetve, hogy mindez már lezárás, nem pedig egy új korszak kezdete.

A háború befejezte után nagyon hamar megindult az irodalmi élet – vagy ami ugyanazt jelenti,

nagyon hamar megjelentek az irodalmi folyóiratok is, amelyek nyilván nem számítottak arra, hogy életidejük csupán egy-két évre szorítkozik majd. Sok folyóiratnak nem lett folytatása (*Napkelet*, *Szép Szó* stb.), más, különböző irodalmi csoportok új vagy megújuló formációkban léptek fel – a legkülönösebb változás nyilván az lehetett, hogy az *Új Időket* az agg Herczeg Ferenc után Kassák Lajos vette irányítása alá. De feltámadt a *Válasz* (Sárközi Márta és Illyés Gyula szerkesztésében), s a korszaknak egyik legizgalmasabb, legérdekesebb fórumává nőtte ki magát (itt jelentek meg – sok első osztályú irodalmi mű mellett – Bibó István társadalmi tanulmányai), pár évig létezett a *Magyarok* és a *Haladás* (Zsolt Béla lapja), a marxista elitértelmiség Lukács György és társai szerkesztésében kapta a *Fórum* c. lapot, Kassák továbbvihette avantgárd művészetfelfogását az *Alkotás* hasábjain, s a *Nyugat* legutolsó nemzedékének, a legfiatalabb nyugatosoknak a kezén, szándékuk szerint Babits örökösiként, megszületett az *Újhold* (Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes irányításával). Az irodalmi élet mindezek szerint igen változatos képet tudott felmutatni – a különböző irányzatok és csoportok meg tudták fogalmazni önmagukat és szándékaikat; természetesen igen sok egymás közt folytatott vitával – s igen sok kellemetlenséggel az éppen kiépülő hatalom részéről. S a pár évig tartó színes és élénk irodalmi és folyóirat-kultúra 1948–49-ben egy csapásra átalakított: a fent említett összes folyóirat (és még sok más is persze) egyszerűen betiltás alá esett – a folyóirat-világ, a kultúra szocialista homogenezálásának nevében, hirtelen, s a feltámadás reménye nélkül, megszűnt. A kultúrpolitika épp azt nem tűrte (tűrhette) el, hogy az irodalmi élet sokféle módon nyilvánítsa meg magát, hogy az irodalomnak többféle irányzata és értelmezési módja létezhessek: amint a politikában az egypártrendszert vezették be brutálisan, úgy egységesítették, ugyanolyan kérlelhetetlen keménységgel (legalábbis a hivatalosság és a nyilvánosság szintjén), az irodalmat is a szocialista realizmus fantazmagóriájának nevében. Az egységesítés megtörtént ideológiailag (a szocialista realizmus kizárólagosságának nevében), társadalmilag (az írókat szövetségbe kényszerítették, s a szövetségen kívülieket nem ismerték el íróként), s szervezetileg is: csak a párt által irányított néhány folyóiratnak adtak megjelenési engedélyt. Hetilapot alapítottak szovjet példa nyomán, s a

Literaturnaja Gazeta mintájára megszületett az *Irodalmi Újság*, havilapként pedig két központi és központositott folyóiratot (*Csillag*, *Új Hang*) engedélyeztek, amelyek mind nagyon szigorú párt-szerű válogatással és párt-szerű cenzúrával működhetek csak – volt bennük mindenféle irodalomra emlékeztető írásmű; csak éppen az hiányzott belőlük, ami a folyóiratoknak a lételeme: a szellemi vitáknak a mozgása (ami vitát ezek a lapok produkáltak, mindenre emlékeztetett, csak nem a gondolkodás sokféleségére vagy épp, neadjisten, szabadságára...). S ha nagy néha meg is jelent bennük, mintegy véletlenül, egy-egy érdekesebb írás is, annak visszhangja, legalábbis a nyilvánosság előtt, kizárólag csak pártvéleményként fogalmazódhatott meg; így, e folyóiratok pár éves működése révén, csak épp az irodalmi értékek devalválódtak végzetesen, s a folyóiratok mozgatója, a kritikai szellem tűnt el, vagy szorult a nem nyilvános magánbeszélgetések terére. Ha ma valaki csak épp beleolvas is ezekbe az „irodalmiak” csúfolt nyomtatott papírlapokba, hihetetlen sivatagba téved, s el nem tudja képzelni, hogy – különös módon – még ezekben az években is zajlottak azért figyelemre nem méltatlan irodalmi mozgások.

Az ötvenes évek végének megtorlásai természetesen a folyóiratokat is elérték – csak az évtizedfordulón jelenhetett meg a konszolidáció szolid ígéretként (s a tényleges írósztrájk megtörésének reményében) két központi lap, a *Kortárs* és az *Új Írás* (továbbá az 1956-ban kompromittálódott *Irodalmi Újság* helyett hetilapként az *Élet és Irodalom*), amelyek megpróbálták – persze erősen központositott és cenzúrázott módon – azokat az írókat is megszólaltatni s nyilvánossághoz juttatni, akik nem akartak a teljesen kiszolgáló jellegű pártos irányzathoz (azaz a hivatalossághoz) csatlakozni: s valóban, a hatvanas-hetvenes években nem kevés érdekes és fontos irodalmi alkotás jelenhetett meg a lapok hasábjain is. Ám a folyóiratok szerkesztése – a régebbi módszerekhez képest – radikálisan átalakult: a főszerkesztők (és többnyire a munkatársak is) mind felülről kinevezett állami hivatalnokok voltak (pl. Tolnai Gábor, Király István, Darvas József, Pándi Pál; Váci Mihály, Simon István, Juhász Ferenc), a kultúrpolitika irányítóiként funkcionáltak (akkor is, ha egyébként írói tehetségük nem mindig

volt tagadható), akik a párt kultúrpolitikájának képviselőivel voltak megbízva (s e politikán, ha akartak volna is, csak alig-alig tudhattak, finomítani). A toleráns és konzolidált szerkesztői stratégia a hivatalos elvárásoknak kevéssé megfelelő közléseknek sem vetett mindig gátat – fontos feladatuk volt viszont, hogy egy ilyen megjelenésnek az élességét rögtön más publikációkkal vegyék el, hogy a feltűnő és érdekesebb közleményeket egyszerűen belekeverjék a közép-szerű műveknek generális masszájába. A legfontosabb cél – ha nyíltan talán nem is fogalmazódott meg – az volt: nehogy legyen már egy folyóiratnak saját arculata! hiszen az azt feltételezné, hogy a homogénnek tétélezett szocialista kultúrán belül önálló csoportok és irányzatok, azaz különböző irodalom-felfogások (netalántán politikai felfogások!) léteznének – ez pedig maga volt a megtestesült megengedhetetlenség. A folyóiratok laza egymás mellettiségben közöltek mindenfélét, jót, rosszat, tetszőt, támogatottat és éppen csak megtűrtet – csak azt nem kívánták vagy merték felmutatni, hogy egy-egy publikáció, bármily szempontból fontosabbnak tűnjék a másikonál. Azok a viták, amelyeket e folyóiratok produkáltak (és/vagy provokáltak), mindig felülről irányított módon folytak és zárultak le, s mondanivalójuknak kilengése nemigen volt mérhető vagy becsülhető; a kritika-írást pedig jóformán tönkretették: a bírálat vagy a hivatalosságnak volt csupán szócsöve – vagy pedig többnyire semmitmondó dicséretekből és udvariaskodásokból állt; a részletesebb elemzések, amelyek a nem-hivatalos beszédmodot követték volna, nem kívánatosként távol tartattak a lapoktól.

A hetvenes évek végén azonban a konzolidációs kultúrpolitikának már recsegtek-ropogtak az eresztékei – az irodalmi életben egyre erőteljesebben jelentkezett az az igény (természetesen nem függetlenül az éppen ekkor meginduló szamizdat-folyóiratnak, a *Beszélőnek* lététől és kulturálisan is nagyon erős hatásától), hogy a folyóiratok ismét alapkérdésekben egyet értő csoportok fórumaként mutatkozhassanak: ezt az igényt azonban a hatalom rendre elutasította, a folyóiratkérelmeket nem engedélyezték; legfeljebb annyit tűrték el, hogy egyes lapokban enyhe dominancia mutatkozzék valamely csoport tevékenysége iránt (így a *Jelenkor* az „urbánusnak” nevezett irodalomnak adhatott inkább teret, a *Tiszatáj* pedig legalább valamelyest képviselhetette a határokon

kívüli magyar irodalom működését; elsősorban a nagyszerű kapcsolatokat ápoló kiváló irodalomtörténész, Ilia Mihály jóvoltából; az ily törekvéseknek csak egy esetben nyílt szabad tér, az is csak a nyolcvanas évek végén, mikor a József Attila Kör ki tudta harcolni, hogy folyóirata (*A Lap*) négy különböző csoport szervezésében, nem az egységesség, hanem az elkülönülő csoporttudat jegyében induljon meg (*Dolog és Szellem*, *Új Hölgyfutár*, *Polisz*, *A 84-es kijárat*).

Nagy, valóban strukturális jellegű változás csak egy, sajnálatosan rövid életű lap esetében volt tapasztalható: a fiatal irodalom (természetesen: a „felnöttektől” határozott modulattal elkülönített fiatal irodalom!) képviselőire szervezett *Mozgó Világ* (1975–1983; előbb Veress Miklós, majd Kulin Ferenc főszerkesztésével) mindenki legnagyobb meglepetésére önálló arculatot tudott kialakítani, s a nem csak fiatal magyar irodalom legérdekesebb, legkonceptcionálisabban szerkesztett lapjává nőtte ki magát. E lapban igen széles skálán volt képviselve az irodalom, képzőművészet, társadalmi gondolkodás – ám e széles merítés nem tette körvonalazatlanná a stratégiát: e lapnak szerkesztett számai voltak; a viták és körkérdések pedig nem a hatalom kezdeményezésére és koordinálásával zajlottak. A lap, amelynek kivált utolsó három évében igen nagy lett a népszerűsége, s amely az irodalmi élet mozgásaiban estek szervezésével is komolyan jelen volt, elment a kultúrpolitika toleranciájának határáig is – s ki is hívta a hatalom bosszúját: a főszerkesztő Kulin Ferencet leváltották, a Bibó István tiszteletére szerkesztett lapszámot betiltották. Az intézkedésnek komoly társadalmi visszhangja is lett, szokatlanul nagy botrány támadt körülötte: a szerkesztőség minden munkatársa lemondott, az egyetemeken erőteljes szolidaritási tiltakozási megmozdulásokra is sor került, s amikor a hatalom új szerkesztőséget nevezett ki, e szerkesztőség jó ideig kénytelen volt az író-társadalom nagy részének bojkottját is elviselni (Radnóti Sándor a szamizdatos *Beszélőben* például Haynau tettéhez hasonlította az új szerkesztőségnek szerepvállalását!).

A rendszerváltás éveiben a magyar folyóirat-irodalom váratlanul nagy méretekben virágzott ki: szinte naponként indultak új fórumok, s rövidesen irodalmi és társadalmi folyóiratok tömege

lepte el az újságosok standjait (volt oly év a kilencvenes évek elején, hogy több mint százötven, önmagát irodalomnak nevező folyóirat jelent meg egymás mellett), s az olvasóközönség, nyilván az unalmas évtizedek szomját oltandó, rendre fogyasztotta és olvasta is e lapokat. S e lapok kapcsán vált nyilvánvalóvá: mennyire álságos volt is a szocialista évtizedek erőltetett „egységeség”-ideológiája: pillanatokon belül az irodalomszemléleteknek, az irodalmi ízléseknek, az irodalommal szemben támasztott ideológiai igényeknek oly széles skálája bomlott ki, oly különbségekre derült fény, oly éles viták és ellenségeskedések kaptak teret, hogy e burjánzó irodalmi tenyészet még azokat is nagyon meglepte, akik pedig nem bíztak abban a teóriában, hogy az „irodalmi minőség” kategóriájának „tisza” esztétikai jellege képes volt vagy lett volna az egyébkénti nagy (sokszor persze egyértelműen politikai) különbségeket áthidalni. Az irodalmi élet, folyóiratainak keresztül, hihetetlenül megélenkült – s sajnos, néhány év alatt darabjaira is hullott szét; oly meghasadás, vagy régiesen szólván, „viszszavonás” állt be az irodalmi csoportok között, amelyhez képest a két háború közötti „kettészakadt irodalom” is a „békés egymás mellett élés” utópikus képzetét keltheti fel (tapasztalatom szerint a különböző táborok még csak nem is olvassák a más csoporthoz tartozóknak műveit). Az újonnan alakult folyóiratok közt kiemelendő a *Holmi*, amely a *Nyugat* hagyományát kívánta folytatni nagyszabású összefoglaló kulturális körképeivel (Réz Pál, Domokos Mátyás és Radnóti Sándor vezetésével), a *Magyar Napló*, amely egy ideig a régi *Mozgó* szemléletét próbálta továbbvinni (Kulin Ferenc, majd Reményi József Tamás szerkesztésében) – nem sok sikerrel, hisz e szemléletet a fenntartó Írószövetség maga ítélte túlságosan is „modernnek” vagy nyitottnak, s a szerkesztőséget rövid úton lecsérélték; a *Hitel*, amely, a népi irodalom hagyományaira hivatkozva, már a szocializmus utolsó éveiben is szeretett volna megjelenni (Illyés Gyula szorgalmazására), de amely a rendszerváltás éveiben Csoóri Sándor (majd Görömbei András) irányításával, elsősorban hagyományőrző nemzetpolitikai szerepben jelent meg, az Illyés-i hagyományoktól, megítélsem szerint, nem kevésbé eltávolodva; a *Beszélő*, amely egykori szamizdatos politikai tevékenységét széles kulturális körképpel gazdagította; a *Nappali Ház*, amely a kilencvenes években indu-

ló nemzedéknek összművészeti fórumává tudott válni; a *Café Babel*, amely színes prezentációt nyújtott a posztmodern társadalmi elméletek gazdag választékából; az *Új Hölgyfutár*, amely ironikus avantgárd szemléletével oly merész gesztusokat is megengedett magának, amelyek magának a nagy politikának is szemet szúrtak, s egy híres jobboldali politikus parlamenti felszólalásban követelte betiltását – s a sor még soká folytatható lenne, kicsiny és nagy lapok terén is (pl. a sok fontos, bár rövid életű egyetemi lap terén: *Pompeji*, *Határ*, *Sárkányfű*, *Puskin utca* stb. stb.), igen széles szórásban: hisz mind politikai tekintetben, mind ízlésirányokban a szélsőségekig terjedt a skála.

Ily környezetben jelentünk meg mi is, a 2000, az elsők között, 1989 tavaszán – független lapként, fenntartó intézmény, komoly támogató híján: mint önálló, baráti közösség. Célkitűzéseink között ott volt a társadalmi és irodalmi gondolkodás és működés közösségének eszméje, az irodalmi újítások iránti igény, a széles nemzetközi kitekintés folyamatosságának követelése (ráadásul Kelet-Európát illetően is!); s mindvégig fenntartottuk a társadalom és a kultúra liberális szemléletének, sőt: együttes kezelésének jogosságát és szükségességét; oly módon, hogy sem politikai párthoz, sem más intézményes szerveződéshez szorosan nem kapcsolódtunk. Az első jó pár évben, ma már látható, sikerült elérnünk azt, hogy reklámszövegünk jogosnak látszódjék: bizonyos értelemben valóban a 2000 volt a „mértékadó elit lapja” (amit az akkori igen magas példányszámunk is szemléltethet) – mind társadalomelemző cikkeinknek, mind kritikáinknak, mind az általunk felmutatott irodalmi alkotás-sorozatnak nem csekély pozitív visszhangja volt tapasztalható; a politikai mindenhatósággal és az értelmiségi mindentudással szemben tanúsított ironikus és önironikus viszonyunk (amit egyik irodalomtudós kollégánk szellemesen „neofrivol” tartásnak nevezett) számottevő rokonszenvenvel találkozott; szépirodalmi elismertségünkre pedig kell-e annál jobb bizonyíték, hogy a szerkesztők-nél jó másfél generációval fiatalabb költő (Varró Dániel) szájából hangzott fel a tréfás, de mégis komolyan is vehető szlogen: „Ne gondold, öcsi, hogy létezel, / Amíg nem közölt le a 2000”... E népszerűség és olvasottság sokáig és intenzíven

kitartott, persze az évek folyamán (hisz negyedszázadról van szó!) lassan megcsappant – de annyira soha nem, hogy a lapot érdektelenség övezte volna! S bizonyára lett volna még oly kultúrára fogékony olvasói réteg, amely a továbbiakban is igényt tartott volna e fórum jelenlétére. Ám központi, „nemzeti” anyagi támogatás híján a folyóirat be kell, hogy fejezze nyomtatott megjelenését.

Hisz a 2010-es években a kultúrpolitika jelentőset fordult: az állami támogatás, íme, mára csak (vagy legyünk toleránsabbak: elsősorban) azon lapoknak és fórumoknak jut, amelyek e mostani rendszer nagyon erősen ideologikus kultúrpolitikájával párhuzamosan futnak, ha ugyan nem ők maguk képezik a jelenleg uralkodó kultúrpolitikai irányzat fő csapásának irányát (az ily folyóiratoknak száma az utóbbi pár évben ugrásszerűen megemelkedett); akik pedig függetlenségüket óhajtánák megőrizni, s távol tartják magukat az akut és hirtelen kultúrpolitikai ötletektől, azok megszűnésre vannak ítélve (természetesen úgy, hogy a folyamat fő tendenciája hivatalosan és nyilvánosan csak elkendőzve jelenjék meg). S e kizárólagosságra törő és kizárásokban (és persze gazdag politikai preferenciákban és javadalmazásokban) gazdag politika nyomán az a színesség, az az elevenség, amely a folyóirat-kultúra lételeme kellene hogy legyen, íme kialszik: az irodalmi palettára ismét homogén színárnyalatokat kennek, hogy szépen prezentálhassák a szürke sok-sok árnyalatát.

Holott a folyóiratok sokfélesége nélkül nincs működő irodalmi élet (vagy ha van, akkor intézményesített módon unalmas és élhetetlen) – hi-

szén, úgy vélem, a modern irodalom minden korszakára érvényes az a kedvesen ironikus rajz, amelyben Nagy Lajos (aki bizonyára nem kedvence a mai kultúrpolitikának) a két háború közötti irodalmi élet legfőbb mozgatóját, mondhatnám, objektíve és szubjektíve egyaránt, a folyóirat-igényben vagy folyóirat-lázban akarta megragadni (*Budapest nagykávéház*, 1936):

„Hát itt tenni kell valamit. Nincs kizárva, hogy igaza van annak a kopott ruhás fiatalembernek, aki a csutkagyűjtő, a rendőr és a prostituált mellett közönyösen elsietve befordult a Budapest Nagy-kávéházba, a kávéház mélyén leült egy asztalhoz, s feketekávéét rendelt, miközben agyát az a gondolat töltötte meg – ha nem is egymagában, hanem egy másik mellett, amelyről még majd szó esik –, hogy: itt tenni kell valamit.

De mit? Mit kell tenni, és mit lehet tenni?

Mit lehet tenni az ágyúk és tankok ellen? Mit a japánok, az oroszok s a csutkagyűjtő ellen, vagy akár a csutkagyűjtőért? A rendőr ellen, a prostituált ellen, vagy értük? A Brueghel-kép ellen, Az Ojság vicce ellen, a Budapest Nagy-kávéház ellen, a feketekávé ellen, vagy éppen a feketekávéért? Az öregasszonyért, aki a csutkagyűjtő sorsára juthat. Meg amiatt, hogy a szegény nő, az ajtó mellett, hiába várja, azaz várta a férfit – mert éppen most állt fel és megy el, a ruhája túl egyszerű, szinte proletáros, nem ilyen elegáns kávéházba való, de a fagyaltot ki tudta fizetni. (Lám, néha hiába aggódik az ember!)

Mit kellene és mit lehetne itt tenni?

Egyet. Csakis ezt az egyetlenegyet.

Lapot kell indítani. Egy új lapot!”

Úgy vélem, pár év múlva minden fiatal irodalmár ugyanígy fog gondolkodni, sóvárogni – és törekedni.

Hát, addig is...

Búcsú a 2000-től

2016. június 25-én, szombaton este 7 órakor találkozunk a Stúdió K-ban!

Sok kedves szerzőnk, kedves szerkesztőink és fellépőink közreműködésével elbúcsúztatjuk a nyomtatott lapot.

A **belépés ingyenes** azon kedves Olvasóink számára, akik támogatták az E-2000-t! És köszönjük!

A többieket belépti díj fizetése nélkül várjuk, de adományt továbbra is elfogadunk.

Így mulatunk mi! Mulasson velünk! Szeretettel várjuk!

Stúdió K, Budapest, IX. Ráday utca 32.